

DOI <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2018-22-144-152>

УДК 372. 3 033

ORCID ID 0000-0002-1681-0601

Вікторія Луценко,

науковий співробітник,
Інститут проблем виховання НАПН України,
м. Київ

КОЛЕКТИВ ОДНОЛІТКІВ ЯК ЧИННИК ГУМАНІЗАЦІЇ ВЗАЄМИН СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

Анотація. У статті викладено теоретичні, методичні засади становлення гуманних взаємин старших дошкільників.

У статті акцентовано увагу на обґрунтуванні умов педагогічного впливу на становлення гуманних взаємин в дитячому колективі.

Метою статті є презентація результатів науково-дослідної роботи щодо формування гуманних взаємин дітей у колективі однолітків.

У процесі дослідження використано методи: анкетування, розв'язання дітьми життєвих ситуацій, спостереження за поведінкою дітей, метод незакінчених речень. Аналіз отриманих даних дозволив виокремити рівні сформованості гуманних взаємин: низький, середній, оптимальний, високий..

Наголошено, що побудову міжособистісних взаємин зумовлює наявність особистісно-ціннісного компонента і емоційної чутливості дитини до стану інших людей, а прихильність до однолітка є визначальною у прояві дошкільником гуманного ставлення.

Порівняння отриманих результатів з науковими доробками, які стосуються певних аспектів сформованості гуманних взаємин дошкільників, виявило, що презентоване дослідження підтверджує та розширює результати наукових розвідок, зазначених у статті.

У висновках наголошується, що результати проведеного дослідження дають підставу для висновку про ефективність застосування розробленої цілісної моделі педагогічних умов становленню гуманних взаємин дітей старшого дошкільного віку.

Ключові слова: гуманні взаємини, орієнтація на партнера, педагогічні умови, становлення, статева належність.

PEER GROUP AS A MEANS OF HUMANIZING THE RELATIONSHIP BETWEEN SENIOR PRESCHOOLERS

Abstract. The article describes the theoretical, methodical principles the formation of human relations in senior preschool children. The article focuses on the grounded conditions of pedagogical influence on the formation of humane relationships in the children's team. The purpose of the article is to present the results of research work on the formation of humanistic relationships among children in a group of peers. In the course of the research, methods were used: questionnaires, children's life situations, children's behavior monitoring, unfinished sentences method, analysis of data obtained permissions to distinguish levels of humanity's formation: low, average, optimal, high, etc. It is emphasized that the construction of interpersonal relationships predetermines the presence of a personality-value component and the emotional sensitivity of the child to the condition of other people, and attachment to the peer is a determining factor in manifestation of a preschool child of a humane attitude. Comparison of the results with scientific developments concerning certain aspects of the formation of adolescents' value of life revealed that the presented research confirms and broadens the results of the scientific investigations mentioned in the

article. The conclusions state that the study results provide the basis for the conclusion that the holistic model of pedagogical conditions developed by us proved to be effective and contributed to the formation of humane relationships among the children of the senior preschool age.

Key words: human relationships, orientation towards a partner, pedagogical conditions, formation, sexual affiliation.

Вступ. Сучасні динамічні перетворення в українському суспільстві, зміни в освітніх пріоритетах посилюють увагу до особистості як активного суб'єкта життєтворення, до демократизації й гуманізації освітнього процесу в закладах освіти.

Проблема гуманних взаємин знаходилась у колі наукових інтересів багатьох психологів та педагогів: роль спілкування в особистісному становленні дошкільника (Бех, 2018; Кононко, 2009; Лісіна, 1997); особливості становлення у дошкільному віці ціннісного ставлення до однолітків (Поніманська, 2006); вплив соціальних емоцій на взаємодію дітей дошкільного віку (Запорожець, 1995); специфіка прояву гуманних взаємин дошкільників у спільній діяльності (Гончаренко, 1999); статева диференціація та міжособистісні взаємини в ранньому онтогенезі (Титаренко, 1991).

Мета та завдання. Метою статті є презентація результатів науково-дослідної роботи щодо формування гуманістичних взаємин дітей у колективі однолітків.

Методи дослідження. У процесі емпіричного дослідження використовувався ряд методів: *теоретичні*: методи аналізу, порівняння та узагальнення наукових джерел з проблеми дослідження дали уявлення про актуальність проблеми, міру її вивченості, допомогли визначити концептуальні засади дослідження; *емпіричні*: спостереження, діагностична бесіда, анкетування дали змогу з'ясувати особливості взаємин старших дошкільників та чинники, що на них впливають; метод експерименту (констатуючий, формуючий та контрольний етапи) слугував моделюванню умов обраного для вивчення явища; методом математичної статистики оброблено і перевірено здобуті дані.

Для виявлення рівнів розвитку гуманних взаємин старших дошкільників були визначені критерії: орієнтація дитини на чесноти партнера та соціально схвалювані норми взаємодії (обізнаність щодо якостей однолітка, його поведінки та їх адекватна оцінки); позитивна емоційна налаштованість на однолітка та взаємодію (емоційна сприйнятливність ровесника – симпатія, терплячість); дійове сприяння дитини створенню конструктивної спільності (бажання і здатність підтримувати продуктивні дії, узгодженість з партнерами, культура взаємин).

У дослідження брали участь 112 дітей старшого дошкільного віку, закладів дошкільної освіти № 100 «Казка» та № 460 м. Києва.

Результати дослідження. Гуманізм як світоглядна позиція означає визнання пріоритетної цінності людини як особистості, її права на вільний розвиток, а гуманізація є відображенням тенденцій сучасного суспільства: сприяння виявленню та розвитку

здібностей особистості, її самовизначенню, забезпечення поваги й довіри до неї, прийняття її особистісних цілей та запитів (Бех, 2018 с.7).

Водночас, існує тенденція погіршення модальності взаємодії, спілкування дітей старшого дошкільного віку у бік негативності. Дошкільники застосовують досить брутальні засоби спілкування з тими, до кого ставляться з неприязню, байдуже ж ставлення дошкільників мінливе і трансформується у приязне за умови оптимізації спільної діяльності.

Отримані дані дозволяють констатувати дефіцит уваги дорослих до неприязних та індивідуальних взаємин дошкільників і, натомість, кращу їх обізнаність щодо характеру приязних взаємин. Виходячи з того, що реальний стан взаємин дошкільників формується під впливом спілкування з авторитетними дорослими, переважно батьками, важливим їх фактором є стилі спілкування з дитиною, як у сім'ї, так і серед однолітків в умовах закладу дошкільної освіти, що схематично відображено на рис.1.

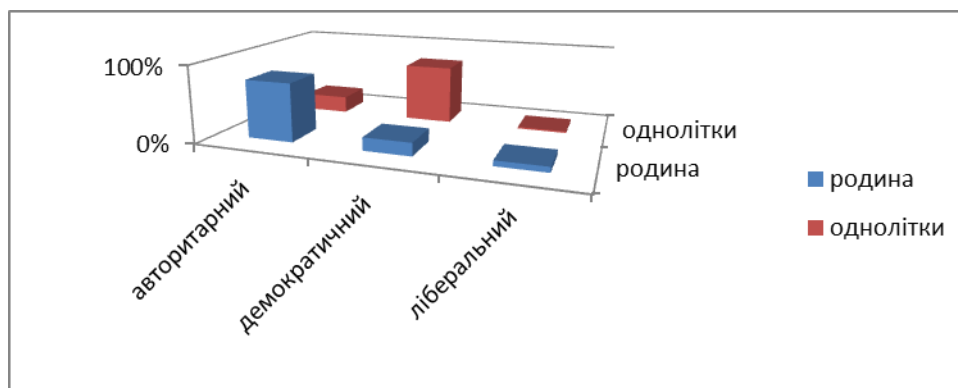

Рис.1. Порівняльна характеристика стилів спілкування дошкільників у сім'ї та серед однолітків

Стиль спілкування членів сім'ї між собою та з дитиною накладає відбиток на взаємини дошкільників, що проявляється в їхній обізнаності щодо соціально схвалюваних способів взаємодії, повазі до партнера, визнанні його цінності та виборі адекватної конструктивної поведінки.

З'ясовано, що при контактуванні з однолітками, дошкільники не повністю копіюють стиль, що утвердився в сім'ї, а видозмінюють його в залежності від інтересу, спільної діяльності або переймають стиль спілкування, запропонований ровесником.

У дитячому колективі спостерігається домінування демократичного стилю спілкування, що ми пояснюємо природною схильністю дітей дошкільного віку до спільної взаємодії. У грі діти шукають спільні інтереси, а знайшовши їх, відчувають радість від процесу спільної діяльності і отриманих результатів. Таким чином відбувається саморегуляція поведінки, вдосконалюються уміння застосовувати засоби комунікації. Групи дітей, які виникають з їхньої власної ініціативи, є стійкішими,

тривалішими за групи, ініційовані та регламентовані дорослими, оскільки будуються на основі дружньої прихильності та гуманної взаємодії.

Відповідно визначених критеріїв нами було виявлено чотири рівні сформованості гуманних взаємин старших дошкільників.

Високий рівень: дошкільники самостійно і адекватно визначають способи взаємодії, прогнозуючи розвиток спілкування. Добре орієнтуються у власних чеснотах і вадах, так і чеснотах та вадах однолітка. Стійкі, щирі й віддані у своїх прихильностях до однолітка. Самоповага й повага до іншого збалансовані. Виявляють щире зацікавлення у спілкуванні з приємними їм однолітками; терплячість, здатність не вдаватися до образ – з неприємними. Постійно враховують емоційні реакції однолітка на використані засоби комунікації, проявляють елементарні форми саморегуляції. Здатні самостійно узгоджувати свої дії з партнером по спільній діяльності, домовлятися, в разі необхідності, поступатися, визнавати помилки. Незалежно від впливу дорослого, не ухиляються від контактів з однолітками різних рівнів прихильності та протилежної статі, зберігають обраний спосіб взаємодії. Особистісно значущим для них є емоційний комфорт, задоволення від взаємодії з однолітками. До означеного рівня віднесено 10,2 % дошкільників.

Оптимальний рівень: досліджувані самостійно добирають способи взаємодії, прогнозують розвиток подальшого спілкування. Орієнтуються у вадах і чеснотах однолітка, свої вади дещо занижують. Відносно стійкі у дружніх проявах, байдужість по відношенню до інших ситуативна. Щирі в стосунках з приємними їм однолітками, терплячі стосовно неприємних, проте це коштує їм значних зусиль. Намагаються врахувати реакції партнера на засоби комунікації та у відповідності з ними видозмінити власну лінію поведінки, надати перевагу позитивній взаємодії. Болісним для них є процес визнання помилок та необхідність поступитися власними інтересами. Не відмовляються від контактів з індивідуальними однолітками, проте уникають тих, до кого ставляться неприязно. Виникнення груп, узгодження взаємодії з партнерами базується на основі захоплюючої діяльності. Дітей цього рівня – 36,8 %.

Середній рівень: уявлення про способи взаємодії дошкільників розмиті, позбавлені чіткості, стійкості, що утруднює прогнозування розвитку спілкування з партнером. Дошкільники можуть назвати окремі його чесноти і вади, з якими обізнані краще. Самоповага значно переважає повагу до ровесника. Симпатію і прихильність виявляють стосовно незначної кількості однолітків спільної статі, до решти ставляться з недовірою. При розбіжності позицій відсторонюються від партнера або намагаються його підкорити. Узгодження взаємодії наявні за ініціативи дорослого. Домінують контакти з кількома друзями і ситуативно з тими, до кого ставлення неприязне. Спілкуються виключно на вимогу авторитетного дорослого, в разі зняття зовнішнього контролю легко відмовляються від контакту. Реакції партнера на засоби спілкування ігнорують,

періодично не утримуються від образ, виявляють нетерпіння, інколи – елементи агресивності. Конкурентні тенденції переважають над кооперативними, деструктивні – над конструктивними. Виникнення груп ймовірне на основі дружньої прихильності. Означений рівень характеризує 48,9 % досліджуваних.

Низький рівень: віднесені до нього діти мають приблизні уявлення про чесноти і вади однолітків та своїх власних. Прояви інтересу та прихильності до однолітків ситуативні, епізодичні. Реакцію партнера на засоби комунікації відверто ігнорують, якщо вона стає на перешкоді власним інтересам. До узгодження взаємодії вдаються зрідка, вибірково, переважно під впливом дорослого. Як правило, не ініціюють контактів з однолітками, очікують запрошення інших. На пропозицію долучитися до спільноти реагують позитивно, проте перебувають в ньому короткочасно, виявляють нетерплячість, не вміють цінувати однолітків та підтримувати взаємини з ним (4,1 %). Графічно це презентовано на рисунку 2.

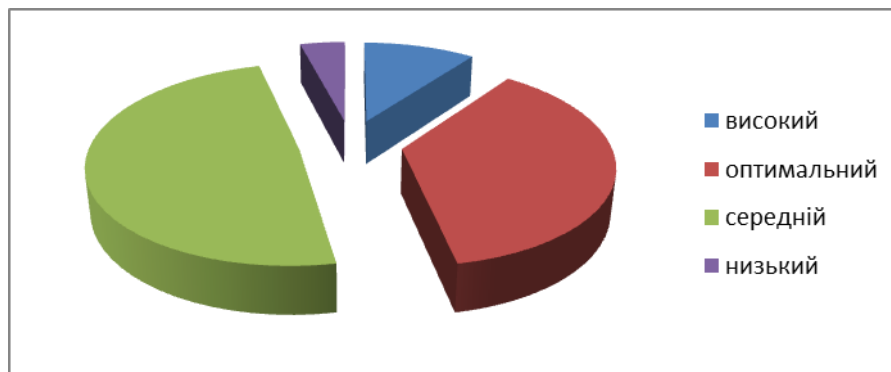

Рисунок 2. Рівні розвитку гуманних взаємин старших дошкільників

Надані результати констатувального етапу дослідження дали підстави оцінити ступінь взаємин старших дошкільників як такий, що потребує подальшого розвитку й удосконалення. Висновки спонукали до розробки моделі гуманного виховного середовища, основними складниками якого є ціннісне ставлення до особистості, забезпечення комфортного морально-психологічного клімату у колі однолітків, атмосфери взаємодовіри, взаємоповаги всіх учасників освітнього процесу.

Розроблена комплексна методика формуючого експерименту базувалася на тезі, що, гуманна взаємодія дошкільників реалізується за таких умов:

- створення і постійна підтримка в закладах дошкільної освіти і сім'ї сприятливого психологічного клімату;

- окультурення взаємин індивідів;

- побудова освітнього процесу на основі прийняття індивідуальності особистості;

- виховання потреби дитини у морально-ціннісних взаєминах.

Робота з дорослими здійснювалася у напрямках:

- з педагогічними колективами у формі консультацій, семінарів-практикумів,

педагогічних рад, що були покликані висвітлити коло методів і прийомів педагогічного впливу на дошкільників, оснастити фахівців аргументованим і диференційованим оцінюванням, залежним від статевої ознаки та рівня сформованості гуманних взаємин;

- з батьками у різноманітних формах педагогічної просвіти, які диференціювалися в залежності від складу сім'ї та специфіки взаємин її членів.

Формування гуманних взаємин старших дошкільників здійснювалася поетапно:

1) відбувається формування здатності дошкільників до морального висновку щодо характеру взаємин літературних персонажів та людей у реальних життєвих ситуаціях. Цей етап розглядається нами як проміжний, оскільки саме слухання твору не здатне забезпечити прийняття переваги гуманного над антигуманним;

2) активізується емоційно-чуттєва сфера дітей через їх залучення до участі у різних видах театралізованої діяльності. Даний етап роботи сприяє становленню соціальних почуттів, вправлянню через виконувану роль у способах побудови взаємин. Це створює передумови для практичної реалізації гуманної взаємодії з однолітками. Гра змушує дітей активно "приміряти" різні ролі і через них переконливо розкривати красу та перевагу гуманних взаємин. На цьому етапі широко застосовується диференційоване оцінювання дошкільників з врахуванням індивідуальних проявів, статевої ознаки, емоційного стану. Потреба у схваленні, яка є природною для дітей дошкільного віку, асоціює емоційний комфорт з гуманною поведінкою;

3) здійснюється збалансованість вибору досліджуваними способів взаємодії з однолітками, врахуванням своєрідності партнера. Розв'язання проблемних ситуацій вимагає від дітей відтворення набутого досвіду гуманних взаємин в іграх-драматизаціях. Одним з важливих завдань є створення образу приємного іншого, розширення і поглиблення уявлень дітей щодо чеснот байдужих та неприємних їм однолітків.

Результати контрольного зрізу дали змогу простежити динаміку розвитку гуманних взаємин старших дошкільників, пов'язану з конструктивною реалізацією їх ідеальної моделі, визначити ефективність оволодіння ними засобами прояву гуманних уявлень через дію, вчинок. Після формуючих впливів 37,1 % дітей не виявили неприязні до окремих ровесників, що дає підставу говорити про нестійкість, тимчасовість негативних ставлень дошкільників, вміння їх варіювати. Основою виникнення груп залишився принцип дружніх взаємин, проте дошкільники прагнули і були здатні налагоджувати взаємодію з більшістю партнерів і не лише заради цікавої діяльності.

Якісний аналіз кількісних даних (табл. 1), показав, що найбільшу різницю відмічено у показниках представників середнього рівня (з 48,9 % знизився до 29,8 %). Це свідчить про потенційні можливості дітей покращувати показники гуманних проявів. Найнижчим виявився показник зростання гуманних взаємин дошкільників низького рівня (на 0,9 %). Це пояснюється повільністю або відсутністю трансформації зовнішніх педагогічних впливів у ціннісні внутрішні новоутворення внаслідок притаманного їм

консерватизму. Таким чином, дослідження підтверджує ефективність розробленої та застосованої нами особистісно орієнтованої моделі формування гуманних взаємин старших дошкільників.

Таблиця 1

Характеристика рівнів розвитку гуманних взаємин досліджуваних

Рівні	До формувального експерименту у %		Після формуючого експерименту у %	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Високий	10,2 %	11,1 %	17,2 %	9,8 %
Оптимальний	36,8 %	31,7 %	49,8 %	32,1 %
Середній	48,9 %	51,9 %	29,8 %	53,2 %
Низький	4,1 %	5,3 %	3,2 %	4,9 %

Обговорення. Теоретичний аналіз проблеми свідчить, що входження індивіда в оточуючий світ можливе за умови активного спілкування, яке забезпечує орієнтацію у соціумі, передбачає його різноманітні зв'язки і відносини з людьми (Бодальов, 1982). Доведено, що процес взаємовпливу, спільної взаємодії перетворюється на взаємовідносини, суть яких полягає в результативності взаємних зусиль партнерів (Запорожець, 1995). Дослідники визначають спілкування як першооснову виникнення і здійснення спільної предметної діяльності дитини, продуктом якої є образ самого себе та іншого. Отже, становлення особистісного буття дошкільника є активним за формою і моральним за змістом процесом, в якому спілкування і самопізнання виступають взаємозалежними категоріями.

Цілком погоджуємось із зарубіжними дослідниками (Ж. Піаже, 1988; Е. Торндайк, 1998), які наголошують, що розвиток людини відбувається під впливом навколишнього середовища, хоча й залежить значною мірою від біологічних чинників, зокрема спадковості. Набуті форми поведінки дитини, як правило, відбивають специфіку того соціального оточення, у якому вона зростає.

Численними дослідженнями доведено (Гончаренко, 1999, с.127), що дитина дошкільного віку здатна до більш-менш свідомої поведінки, у неї розвивається відчуття реальності, вона здатна до початкового самопізнання. В основі ціннісних ставлень дошкільника лежить оцінка особистісно значущого, що відповідає його потребам, ідеалам, культурі. Рівень сформованості ставлень є показником особистісного розвитку та становлення ціннісних орієнтацій особистості (Поніманська, 2006; Титаренко, 1991; Чорна, 2005). З'ясовано, що емоційне ставлення до партнера відображає і регулює взаємодію з ним (Неверович, 1974). Здатність до емпатії передбачає розуміння дитиною емоційного стану іншого, здатність відтворювати його в собі, виявляти елементарний такт і культуру взаємин. За свідченням фахівців, соціальні емоції дошкільника з віком змістовно і структурно ускладнюються, обумовлюючись появою нових видів діяльності та взаємовідносин. Дослідження (Титаренко, 1991) доводять, що гуманні ставлення в емоційно-ціннісному аспекті виникають у старшому дошкільному віці і залежать від

змісту конкретної ситуації (Кононко, 2009, с.87).

Висновки. Результати проведеного дослідження дають підставу для висновку, що розроблена нами цілісна модель педагогічних умов виявилася ефективною і сприяла становленню гуманних взаємин дітей старшого дошкільного віку.

Список використаних джерел

- Piaget J. (1988) *De la pédagogie*, Éditions Odile Jacob, Paris.
- Бех І.Д. (2018) Плекаємо особистість. Заповіти Василя Сухомлинського. Дошкільне виховання. № 8.
- Бодальов О.О. (1982) *Восприятие и понимание человека человеком*. М.: Изд-во Моск. ун-та.
- Гончаренко А.М. (1999) Особливості виховання взаємин хлопчиків і дівчаток дошкільного віку. К.: Наук. думка.
- А.В.Запорожец и современная наука о детях. Тезисы конференции, посвященной 90-летию А.В.Запорожца (1995). Москва.
- Кононко О.Л. (2009) Виховуємо соціально компетентного дошкільника: навч.-метод. посіб. до Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я» у Світі» К. : Світич, – 208 с.
- Лисина М. И. (1997) *Общение, личность и психика ребёнка*. — М.–Воронеж: «МОДЭК».
- Запорожец А.В., Неверович Я.З. (1974) О генезисе, функции и структуре эмоциональных процессов у ребенка // *Вопросы психологии*. № 6, 59-72.
- Поніманська Т.І. (2006) Теоретико-методичні засади гуманістичного виховання дітей дошкільного віку, Рівне: РДГУ.
- Титаренко Т.М. (1991) *Возникновение личности*. К.: Рад.школа.
- Торндайк Э., Уотсон Дж. Б. Бихевиоризм. Принципы обучения, основанные на психологии. Психология как наука о поведении. М.: АСТ-ЛТД 1998 г. 704 с.
- Чорна К.І. (2005) Концепція виховання гуманітарних цінностей учнів загально-освітніх шкіл., К.

References

- Piaget, J. (1988). *De la pédagogie*, Éditions Odile Jacob, Paris.
- Bekh, I.D. (2018). *Plekaemo osobystist. Zapovity Vasylia Sukhomlynskyi* [Take care of personality. The legacy of Vasyl Sukhomlynskyi]. *Doshkilne Vychovannia*, 8.
- Bodalev, O. O. (1982). *Vospriatie i ponimanie cheloveka chelovekom* [Perception and understanding of human by human] Moscow: Izd-vo Mosk. un-ta.
- Honcharenko, A.M. (1999). *Osoblyvosti vykhovannia vzaemyn khlopchykiv i divchatok doshkilnoho viku* [Features of education of relationships between boys and girls of preschool age]. Kyiv: Naukova dumka.
- A.V.Zaporozhets i sovremennaia nauka o detiakh. Tezisy konferentsii, posviashchennoi 90-letiiu A.V. Zaporozhtsa [AV Zaporozhets and the modern science of children. Cnference Proceedings devoted to the 90th anniversary of A.V. Zaporozhet]. (1995). Moscow.
- Kononko, O. L. (2009). *Vykhovuiemo sotsialno kompetentnoho doshkilnyka: navch.-metod.posib. do Bazovoi prohramy rozvytku dytyny doshkilnoho viku «Ya» u Sviti»* Kyiv: Svitych [We educate a socially competent preschooler: Handbook to the Basic program of development of a preschooler “I am in the World”].
- Lisina, M. I. (1997). *Obshchenie, lichnost i psikhika rebenka* [Communication, personality and psyche of the child]. Moscow: Voronezh: «MODEK».
- Neverovich, Ya. Z. (1974). О генезисе, funktsii i strukture emotsionalnykh protsessov u rebenka [On genesis, functions and structure of emotional processes in a child]. *Voprosy Psikhologii*.
- Ponimanska, T.I. (2006). *Teoretyko-metodychni zasady humanistychnoho vykhovannia ditei doshkilnoho viku* [Theoretical and methodological principles of humanistic education of children of

preschool age]. Rivne: RDHU.

Tytarenko T.M.(1991) *Voznyknovenye lychnosty*. K.: Rad.shkola.

Thorndike, E. L., & Watson G. B. (1998). *Bikhevoorizm. Printsipy obucheniia, osnovannye na psikhologii. Psikhologiiia kak nauka o povedenii*. Behaviorism. Principles educating based on psychology. Psychology as science about behavior. Moscow: AST-LTD.

Chorna, K.I. (2005). *Kontsepsiia vykhovannia humanitarnykh tsinnosti uchniv zahalno-osvitnikh shkol* [The concept of education of humanitarian values of students of general educational schools]. Kyiv.